

Oponentský posudek na doktorskou disertační práci PhDr. Jitky Balcarové „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Role Bund der Deutschen a jeho předchůdců ve veřejném prostoru českých zemí 1918- 1938, Praha 2012, 387s.

Nacionální, decentně s mimikry označované jako tzv. obranné, spolky představovaly v českých zemích meziválečné doby jednu z významných komponent německého nacionálního hnutí, jež postupně v souvislosti s vývojem v sousedním Německu – gradovalo do extrémní podoby xenofobního nacizmu. Vyhrocená „nacionalizace“ ústící do absurdních představ o nadřazenosti a perspektivní světovládě „germánské rasy“ s německým jádrem v čele a v rámci zruďné „rasové hygieny“ nejen k „legitimní“, ale přímo „nutné“ genocidě „ras“ považovaných za podřadné a méněcenné (na prvním místě židů a Slovanů), však měla hluboké kořeny sahající do 19. století i dále do minulosti. Právě nacionální „obránné“ spolky či svazy byly jedním z míst, kde se tyto ideje koncentrovaly, „kultivovaly“, nabývaly na razanci a také se v různé formě šířily do širokých vrstev německé populace.

Zkoumání těchto organizací je proto ideálním badatelským polem pro racionální vědecký důkaz, že „hypernacionální“ myšlenky, úvahy i snahy o německou nadřazenost a nadvládu rozhodně nebyly vyprovokovanou anomálií třicátých let 20. století, ale byly mezi Němci v českých zemích poměrně hluboce zakotveny a tvořily vytrvalé podhoubí, aby v okamžiku nacionálně socialistického „probuzení Německa“ vyrašily v obludné plodnice. Téma disertační práce má proto mimořádnou závažnost a poskytuje důležitý (a dlužno předeslat velmi fundovaně podložený) vhled do stále aktuálního a (hned tak) nekončícího česko – německého diskurzu.

V téměř vzorovém úvodu je jednoznačně definován předmět výzkumu, se znalostí věci postaveny badatelské otázky, precizně zvládnuta stěžejní literatura k danému tématu a obeznale prezentovány prameny, jejichž rozsah svědčí o víceméně kompletní heuristice, již by bylo v této fázi výzkumu prakticky zbytečné dále doplňovat. Standardní podobu má představení metod, které posloužily k naplnění cíle práce. Ocenit je třeba i objasnění vybraných důležitějších pojmů, které německé nacionální hnutí v českých zemích používalo. Je sice logické, že mohou vyvolávat polemiky, v uváděném textu jde ovšem o porozumění historika, který s nimi bude dále pracovat, a laikovi se zde dostane elementárního poučení. V reálu jde o analýzu pojmů v dobovém obsahovém kontextu, od níž se odvíjí jejich explikace. Následující partie o sociálně ekonomické změně a nacionální emancipaci a o institucionální základně německé nacionální „obrany“ v období habsburské monarchie zaměřené na její zdroje a genezi jsou hutnými, ale vcelku instruktivními nástiny zkoumané

problematiky. Vzhledem k jejich kvantitativnímu rozsahu je ovšem na zvážení jejich vyčlenění jako samostatných kapitol. Zejména ve druhém případě by text s menší úpravou mohl být eventuálním vstupem ke kapitole čtvrté.

Jako badatel s pochopením pro genezi, vývoj a oficiální i neformální fungování, jakož i komunikaci struktur institucionální povahy pozitivně hodnotím zevrubný výklad o svazech Němců a jejich úloze i místu v nacionálně definovaném prostoru českých zemí. Autorka se zde zaměřila na programová prohlášení „obránných“ spolků s důrazem na jejich úlohu a její proměny. Poměrně detailně propracovala organizační síť svazů na teritoriu historických zemí, výstavbu jejich vnitřních organizačních jednotek s klíčovou rolí místních funkcionářů, důvěrníků a tzv. putujících (kočujících) učitelů a řečníků. K pozoruhodné transformaci v rámci funkcionářského aktivu došlo těsně před polovinou třicátých let 20. století, kdy byl místo volby zaveden vůdcovský princip jmenování doprovázený zjevnou nacionální radikalizací.

Snadné podřízení spolkovým i stranickým „vůdcům“ názorně ukazuje, že mentalita Němců v českých zemích byla v podstatě antidemokratická a suverénně rozhodující charismatický jedinec v čele byl nazírán jako pozitivum. Kol. J. Balcarová rovněž znale přiblížila důraz, který byl v prostředí německých svazů kladen na práci žen a ženské hnutí, jež získalo na systematickosti a prohlubovalo se směrem dolů. Právě zkoumané organizace měly zajistit náležité vzdělání německé ženy a matky s uplatněním principů konzumního hospodářského nacionalismu, jež by pak byly schopny nacionální výchovou dětí zajišťovat budoucnost německého národního společenství. Tato práce se nacionálním „obránným“ spolkům velmi dařila. Zdvížené paže, fanaticky vyřeštěné zamžené oči i frenetický jásot německých žen sledujících vojáky Wehrmachtu projíždějící českým pohraničím počátkem října 1938 nebyly náhodné. Obdobně německé nacionální svazy akcentovaly svoji činnost mezi mládeží. Přesvědčit omladinu, že patří k vyvolenému „panskému“ národu, nebylo obtížné. Dávalo jí to také šanci na uplatnění, naději na sociální vzestup a jejich životu řád, smysl a cíl.

Německé nacionální, tzv. obranné spolky v sobě slučovaly poměrně širokou klientelu, rozmanitou svou domovskou, sociální a gendrovou příslušností. Jejich funkcionáři jako hlavní aktéři celého procesu se snažili prezentovat členské základně německý národ jako „osudové společenství krve a půdy“. Rozsáhlé náborové aktivity s odměnami pro nejúspěšnější agitátory přivedly do závěru třicátých let 20. století do řad spolků každého desátého, resp. devátého Němce z českých zemí. Doktorandce se na základě rozboru sociálního statusu, (kde bych pouze kategorii zemědělec nahradil výstižnějším označením rolník, a to v rozdělení

sedlák a rolník), podařilo stanovit profil „typického“ člena Bundu der Deutschen (BdD) a tím i nositele idejí německého nacionálního hnutí. Postavy „rozvášených maloměšťáků“, jinak příslušníků místní honorace s jejich nohsledy, kteří se nepochybně sami považovali za tzv. lepší lidi, tak nabyly jasnějších kontur.

Kvalifikovaně (v podstatě sondážním způsobem) je pokryto financování německých nacionálních spolků, kde zaujme výraznější podpora poskytovaná z Německa, dále integrační snahy vedoucí v důsledcích ke konstituování Bundu der Deutschen, kontakty k německým politickým stranám či kooperace svazů, resp. BdD se zahraničními organizacemi na podporu Němců. Text uvedené části uzavírá nástin inkorporace BdD do nacionálně socialistických struktur po září 1938 v Říšské župě Sudety a ve druhé Česko-Slovenské republice. (Pojmy „životní prostor“ a „krev a půda“ by mohly obohatit vstupní pojmové instrumentarium, které by tak bylo dotaženo až ke sklonku 30.let 20. století.)

K základním směrům působení Bundu der Deutschen a jeho předchůdců ve veřejném prostoru českých zemí náležely ekonomické aspekty, jimž je v disertaci věnována adekvátní pozornost. Text zahajuje koncepční „projektování sudetoněmecké ekonomiky“, které vychází z nacionálně definovaných ekonomických teorií a jejich aplikace v programech německých politických stran a v cílech „obranných“ spolků. Svazy Němců „pěstovaly“ poměrně výrazný antiliberalismus doprovázený antisemitismem. Spolkový tisk také označoval období liberálního kapitalismu za „židovskou ekonomiku“. Hospodářské aktivity byly v tomto prostředí cíleně posuzovány pod zorným úhlem „nacionálního zájmu udržení němectví“. S reálnými podmínkami tržní ekonomiky ovšem těžko rezonovalo budování vlastního sudetoněmeckého hospodářství, jež by se vyčlenilo z celku československé ekonomiky, fungovalo na principech stavovské solidarity a jeho základem se stala půda a selský stav.

Hlubší pochopení hospodářského nacionalismu a jeho uplatnění v německém prostředí patří k silným stránkám práce. Právě svazy Němců jako celek hospodářský nacionalismus výrazně profilovaly, byly jeho nástrojem a aktivním činitelem. Významnou roli hrály i v jeho propagaci a imputování do každodenního života se záměrem vytlačit české producenty z „německého trhu“ v ČSR (a to včetně praktických návodů či seznamů německých výrobců, jimž měla být dáвана absolutní přednost). Tyto aktivity gradovaly po polovině třicátých let 20. století v propojení s činností Sudetendeutsche Partei.

S invencí je v posuzovaném textu zpracováno „hájení německého hospodářského životního prostoru“, na prvním místě nezastupitelná úloha německých „obranných“ spolků při „ochraně německé půdy“, tj. jejím udržení v německých rukou. Prodejem půdy se údajně prodávala „krev národa“ a takové případy byly ostře pranýřovány v tisku, a tím vytvářen tlak

na prodávající. Znale jsou popsány i osídlovací aktivity svazů, resp. Bundu der Deutschen, včetně akvizic půdy v průběhu první pozemkové reformy se snahou o její následnou germanizaci. Za základ byl považován tzv. rodinný statek, kde by na hospodářství pracovala rodina majitele. S tím korespondovala „obnova německé rodiny“ a podřízení lidské reprodukce „obecnému prospěchu národa“ (za ideál jsou považovány čtyři děti na manželství), a to s cílem zvýšit počet obyvatel a ovlivnit populační strukturu až po nacionálně socialistické požadavky „ochrany rasy“ a „rasové hygieny“.

Na zásadní hospodářské otázky akcentované a favorizované svazy Němců navazuje rozbor „drobné nacionální práce“ spolků a jejich aktivistů, a to jednak v rámci celé oblasti osídlené německým etnikem a jednak v režii nižších organizačních jednotek formou individuální pomoci. Ta však nebyla ničím jiným než formou nacionální propagandy. Konkrétně se jednalo o péči o sirotky v rovině sociální i nacionální, o zprostředkovatelnou práci s úsilím „zachovat pracovní místa Němcům“, a tím i „životní prostor jako německý“ (zvláštní zájem platil lékařům a právníkům jako nacionálním elitám). Dále o podporu nacionálně motivované „sudetoněmecké turistice“, o aktivity na podporu domácí výroby pro horské a podhorské kraje, jež by respektovala regionální specifika. Stranou pozornosti nezůstaly ani svépomocné projekty (Brüder in Not a Sudetendeutsche Volkshilfe), sudetoněmecká dobrovolná pracovní služba s jádrem v pracovních táborech a sociálně motivovaný program určený dětem, jehož základem se staly prázdninové pobyty. (Uváděné segmenty „drobné nacionální hospodářsko podpůrné činnosti“ bych ovšem navrhol v rámci výkladu poněkud přeskupit podle závažnosti.)

Poslední kontinuální sekvencí textu je oddíl o výchově k německé nacionální jednotě chápané jako jedno z hlavních poslání „obranné“ práce svazů, zvláště pak BdD. Kol. PhDr. J. Balcarová ukázala v instruktivním nástinu vcelku úspěšnou snahu spolků (vrcholící v činnosti Bundu der Deutschen) vybudovat celistvý komplex nacionálně výchovně vzdělávacího procesu dospělých a mládeže, který by představoval pevnou část německé kulturní samosprávy. Pro Němce v českých zemích funkci „vysoké společné kultury“ plnila kultura Německé říše s důrazem na historicko-kulturní okruh prusko-německý, jež pak byla vcelku umně integrována do struktury regionálních kulturních specifík německých sídelních oblastí v českých zemích. Členům německého společenství byl v rámci nacionální výchovy předkládán „srozumitelný obraz světa“, kdy byli stavěni do pozice příslušníků duchovně privilegovaného kulturně vyššího národa neprávem utiskovaného a ohrožovaného. K zakořenění takového hodnotového systému v povědomí německého obyvatelstva sloužila s (tomuto etniku vlastní) důkladností propracovaná „nacionální lidovýchova“, jež se stala přímo

doménou „obranných“ svazů. Právě dlouhodobé působení „nacionální lidovýchovy“ umožnilo BdD v roce 1934 plynule přejít na nedemokratické principy „vůdcovství“ a „poslušnosti“ (připomenout lze mírně cynické, leč vcelku realistické vyjádření českých intelektuálů meziválečné éry o Němcích jako „stádovém národě“).

S mimořádným porozuměním dané věci je v disertaci upozorněno na pekuniární ovlivňování „nacionální lidovýchovy“ z Berlína, kdy se svazy podřizovaly novým nacionálním ideovým a pracovním impulsům, které ve třicátých letech vycházely z říšskoněmeckých nacistických kruhů a jejich organizací. Právě tlak z Německa vedl až k postupnému zglajšaltování BdD zevnitř prostřednictvím vybraných členů Sudetendeutsche Partei na vedoucích pozicích spolkových struktur. Nacionální agitaci realizovali vyškolení řečníci, funkcionáři i další pracovníci nacionálních spolků a celkem nenápadně, ale o to účinněji němečtí učitelé ve školách. Závažnými prostředky k ovlivňování veřejného prostoru pod heslem: „veškerá námaha nacionální obranné práce je zbytečná, pokud se nepodaří získat vědomí národa pro službu nacionální myšlence“, byly tisk (zvláštní místo zaujaly kalendáře jako tradiční oblíbené publikace „obranných“ spolků), veřejné akce typu „národních slavností či výročních valných hromad a sjezdů svazů, dále akce spolků na různé úrovni i společná zábava. Tyto aktivity spolu s bohatou publikační činností opanovaly veřejný prostor a obyvatelstvu nabídly možnost ztotožnit se s konstruktem „sudetoněmecké identity“, jenž se pak stal součástí mentalitní výzbroje každého jedince.

Komplet uceleného textu práce doplňuje exkurz s třiceti alfabetyky řazenými medailonky aktivistů německé nacionální „obrany“, který práci patřičně „zaldňuje“ a komplementuje poznatky o osobách v čele Bundu der Deutschen a jeho předchůdců. V závěru čtenář najde končízní shrnutí dané problematiky s některými zobecňujícími postřehy. První díl disertace zakončuje obsáhlý seznam pramenů a literatury, kde více než třicet českých i německých archivů s cca dvěma stovkami prostudovaných fondů, cca 250 položek tištěných pramenů a na 300 titulů literatury hovoří „za vše“. Obsahovou náplní svazku druhého jsou přílohy se 180 položkami obrazového i tiskového charakteru, které vhodně ilustrují zkoumané téma.

Jako oponent navrhuji doplňkové diskusní téma pojednat vztah nacionálně „obranných“ spolků k rasovým otázkám a speciálně k eugenice.

Celkově doktorskou disertační práci PhDr. Jitky Balcarové oceňuji z hlediska přínosu tématického, metodického i faktografického; heuristicky i svým pojetím je nepochybně nadstandardní, a proto ji velmi rád a s dobrým vědomím doporučuji k obhajobě a také navrhuji, aby byla v poněkud komprimované podobě uveřejněna. Vzhledem k tomu, že jde o

práci z „německého prostředí“, mohl bych na západ od hranic České republiky navrhnout předložený text a přílohy na hodnocení „Summa cum laude“.

V Praze, dne 18. srpna 2012